

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

УДК: 331.5: 314.727

ПЕРЕХІД УКРАЇНИ ДО ЕКОНОМІКИ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО ТИПУ ЯК ПЕРЕДУМОВА РОЗВИТКУ ПЕРЕСУВНИХ РИНКІВ ПРАЦІ

Прибиткова Ірина Михайлівна – доктор економічних наук, провідний науковий співробітник відділу соціальних структур Інституту соціології НАН України, професор НаУКМА, вул. Шовковична, 12, Київ, 01021, Україна, i.pribytkova@gmail.com ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-2528-9504>

Pribytkova Iryna – Doctor of science (Economics), leading research fellow at the department of Social Structures, Institute of Sociology, National Academy of sciences of Ukraine, professor of NaUKMA, 12, Shovkovychna str., Kyiv, 01021, Ukraine, i.pribytkova@gmail.com ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-2528-9504>

У статті досліджується перехід України до економіки постіндустріального типу, що змінює пропорції між основними сферами зайнятості населення. Аналізується терціаризація (тобто переважання в структурі економіки третинного (сервісного) сектору) видів та організаційних форм економічної діяльності в основних секторах економіки України, що відбулася у 2001-2018 рр. Формулюється висновок про неминучість суцільного переходу країни до терціаризації занять за рахунок деіндустріалізації України, а також до структури зайнятості постіндустріального типу. Наводяться результати аналізу розподілу найманих працівників за видами економічної діяльності в Україні впродовж 2000-2018 рр., які є красномовним свідченням послідовного розвитку процесів витіснення вторинного (індустріального) сектору третинним (сервісним) сектором національної економіки. Формулюються аргументи на користь думки експертного середовища щодо неспроможності ринку праці задовольнити попит населення на працевлаштування, особливо за місцем постійного проживання. Акцентується увага на феномені вимушеної незайнятості, що набуває все більшого поширення серед українського населення. Підкреслюється, що, з огляду на це, можна говорити про створення передумов для розвитку пересувних (мобільних) ринків праці як всередині країни, так й за її межами. Зазначається, що основною ознакою внутрішнього пересувного ринку праці є територіальна роз'єднаність постійних місць проживання та місць зайнятості всередині країни і щоденні або щотижневі трудові поїздки працівників в інший населений пункт і повернення додому. Аналізуються міграційні настанови та плани українців. Підкреслюється, що реконфігурація міграційних потоків на пострадянському просторі зумовила формування нових територіальних міграційних систем. Акцентується увага на тому, що серед потенційних трудових мігрантів переважають так звані міграційний резерв швидкого реагування. Зазначається, що ситуація, яка склалася, особливо небезпечна в умовах воєнного конфлікту на сході України; що її подолання значною мірою залежить від продуманої політики інвестування в національну економіку та додержання відповідності між структурою робочих місць та структурою кваліфікованої робочої сили.

Ключові слова: терціаризація занять, сервісна економіка, зайнятість постіндустріального типу, вимушена незайнятість, пересувні ринки праці, міграційні настанови та плани.

The paper investigates the Ukraine's transition to the economics of postindustrial type, changing the proportions between basic spheres of population employment. The subject of analysis is the tertiarization of forms and organizational shapes of economic activity in the basic domains of Ukraine economics in 2001-2018. It is concluded that a final transition of the Ukraine to the tertiarization of activities at the expense of the deindustrialization is inevitable. The analysis of hired laborers' distribution by the forms of economic activity in the Ukraine in 2000-2018 is a very eloquent evidence of a successive replacement of the second (industrial) sector by the tertiary (service) sector of the national economics. It is supported the opinion of the expert community about impossibility of labor market to satisfy the demand of unemployed population with a job, and especially by place of residence. The author pays attention to phenomenon of forced unemployment obtaining more and more spread among Ukrainian population. It is emphasized that under existing conditions of work everything points out the fact of creating the necessary prerequisites for development of itinerant/mobile labour markets both inside and outside of the Ukraine. It is noted that the territorial disconnection of the places of residence and places of employment inside of the Ukraine as well as daily and weekly labour pendulum moving of workers are the basic sign of inner mobile labour market. Special attention is paid to the emigration attitudes and plans of Ukrainians. It is accentuated that

reconfiguration of migration flows in the postsoviet area was stipulated by forming of a new territorial migration systems. The author gives attention to the principal formative stratum of the potential labour migrants: the inhabitants of countryside and small towns predominate in their midst, making up so-called migration labour reserves of prompt reaction. The author comes to the conclusion that established situation in the sphere of internal and foreign migration is especially dangerous for people from all walks of life under existing conditions of war invasion at the East of Ukraine and annexation of the Crimea peninsula. In order to bring about a fundamental change of dangerous state of affairs of Ukraine it is necessary to put into practice the well-grounded policy of investment into national economics and bring in correspondness the structure of working places with structure of skilled man-power.

Keywords: tertiarization of occupations, service economics, employment of postindustrial type, forced unemployment, mobile labor markets, migration attitudes and plans.

В сучасних українських реаліях, перш за все в умовах економічної кризи, яку переживає наше суспільство, зокрема суттєвого скорочення ринку праці, проблема, що аналізується у цій статті, є надзвичайно актуальною.

Як подолати ситуацію, що склалася? Що вже зроблено і що ми маємо зробити для цього на державному та індивідуальному рівні? Як пересічні українці борються з вимушеною незайнятістю, де вони знаходять роботу? Що таке пересувні ринки праці? Відповіді на ці та багато інших питань і є метою цієї публікації.

Реалізуючи цю мету, перш за все зазначимо, що інформація, представлена в даній статті, аналізується в контексті авторської концепції причин і закономірностей розвитку трудової міграції населення, яка ґрунтується на узагальненні результатів багатолітнього спостереження міграційних подій в Україні. Започаткований нами наприкінці 1960-х років моніторинг структури і динаміки міграційних потоків був продовжений після розпаду СРСР і триває досі. Їхня реконфігурація в пострадянському просторі спричинила формування нових територіальних міграційних систем. Становлення сучасного міграційного порядку було зумовлено відмовою від державної міграційної доктрини радянських часів та переходом України до економіки постіндустріального типу, який змінив пропорції між основними сферами зайнятості населення. Відміна інституту прописки і введення безвізового режиму перетину кордонів країн Європейського Союзу спричинили прискорення процесів масового переміщення трудових мігрантів в пошуках роботи як усередині України, так і за її межами. *У цьому контексті підкреслимо, що ми інтерпретуємо працевлаштування українців поза постійним місцем проживання як феномен постання і подальшого розвитку системи пересувних/мобільних ринків праці з перемінною структурою, який стрімко прогресує у часі та просторі.*

Дослідницький досвід, накопичений упродовж багаторічних прикладних розвідок трудової міграції, був узагальнений нами в одноособовій монографії «Маятничкова міграція населення», що була опублікована в 1979 році [1]. У подальшому ми продовжили системне спостереження міграційних подій в Україні в режимі моніторингового дослідження. І хоча кількість досліджень міграції, зокрема трудової, постійно зростала, а їхній тематичний діапазон розширювався, потреба у створенні теоретико-методологічних основ і системи методичних засад, а також системи методичних засобів та правил вивчення міграційних процесів поставила на порядок денний завдання переосмислення теоретичної спадщини і створення конструктивної та дієвої метатеорії. Результати узагальнення моніторингових досліджень стали наріжним каменем авторської концепції просторової самоорганізації населення, в якій акцентується увага на його вибіркового ставленні до території власного проживання [2, с. 84-98]. Так, нами був розроблений метод картографічного моделювання для цілей моніторингу просторової поведінки населення та вивчення параметрів його демографічної структури [3, с. 153-165]. Уточнюючи зміст поняття «гуманітарна безпека населення», ми запровадили інноваційний концепт якості життя як основної оцінної категорії в прикладному аналізі міграційних настанов та планів конкретного індивіда і конкретної соціальної групи [4, с. 78-93].

Представлені в статті дані про розвиток пересувних/мобільних ринків праці в Україні та за її межами, отримані за розробленою авторкою програмою при проведенні в 2018 році чергового національного моніторингового опитування Інституту соціології НАНУ (опитування здійснено за репрезентативною вибіркою, яка склала 1800 осіб). Висновки, отримані завдяки аналізу цих даних, невтішні: незайнятість українців продовжує зростати і створює передумови для поширення сфери пересувних/мобільних ринків праці як в Україні, так і за її межами.

Зазначимо, що термін «*пересувні/мобільні ринки праці*» був уведений нами в науковий обіг у 2013 р. в статті «Структура міграційних потоків і пересувні ринки в Україні» [5, с. 190-197]. Цей термін використовується в поєднанні з концептом «*трудова маятничкова міграція населення*», яка має циклічний характер, оскільки територіальні переміщення людей пов'язані з реалізацією життєвих циклів їхньої трудової поведінки. Цикли (щоденні, тижневі, місячні, сезонні, річні) завершуються поверненням

робітників до місць постійного проживання. Тому трудову маятникову міграцію, (як внутрішню, так й зарубіжну), називають іноді *поворотною*.

Терціаризація¹ видів та організаційних форм економічної діяльності в Україні в 2001-2018 рр.

Структура занять у колишньому СРСР пережила у 1960-1970-х роках подвійну перебудову: індустріальний (вторинний) сектор випередив аграрний (первинний), однак невдовзі поступився першістю сервісному (третинному). Лідерами цих зсувів були РРФСР і північна Прибалтика, тоді як західні області України тільки-но вступили в цикл активного індустріального розвитку. У великих центрах країни дістала розвиток своєрідна інверсія звичайних повсякденних і науково-інформаційних послуг (так званий четвертинний сектор), випереджальне зростання яких стимулювали потреби наддержави, якою в той період був СРСР.

1990-ті роки стали перехідними для країн СНД, що утворилися на руїнах Радянського Союзу. За образним визначенням А. Трейвіша, вони застрягли на порозі ринку, сервісної економіки, масових високих технологій, невеликих і гнучких (в усіх аспектах) підприємств [6, с. 47].

Для кризового перехідного періоду А. Трейвіш виокремлює три якісно різні етапи: *передкризовий, кризовий і посткризовий*. Перший із них, котрий визначають ще як *доперехідний*, характеризується явною деградацією колишньої економічної системи і пов'язаний із першими спробами її ринкового реформування. Відбувається розмивання колишніх тенденцій розташування продуктивних сил і принципів їхньої організації.

Кризовий етап збігається з початком реформ, коли розпад старих господарських структур і зв'язків випереджає становлення нових. Власне *перехідний період* триває на загальному тлі економічного спаду, інфляції, гострих дискусій про суть змін, непевності влади й розгубленості населення. Про принципи нового розташування продуктивних сил поки що не йдеться. Мають місце просторові прояви негативної динаміки: в одних регіонах спостерігаються явні симптоми кризи, в інших вони присутні в латентному вигляді. Однак виникають нові різновиди й організаційні форми діяльності, хоча її осередки не вирізняються сталістю. І, нарешті, в *посткризовому періоді* вимальовуються контури нового розташування продуктивних сил, відмінні від географії перших спроб, хоча залежність їх від результатів попереднього етапу й успішності цих спроб поза сумнівом. Процеси впорядкування і творення набувають нової якості й починають переважати. Набувають розвитку нові види діяльності і передусім у сервісному секторі.

А. Трейвіш зазначає, що всі три етапи розвиваються за різними сценаріями. У разі занурення в кризу рівень радикалізації суспільства і його готовності до змін різняться. У розпал кризи форми її прояву характеризуються різним рівнем гостроти – від порівняно спокійного варіанту, обмеженого соціально-економічною сферою, до варіанту напруженого, ускладненого політичним хаосом, зміною влади і військовими зіткненнями. Для третього етапу важливі пропорції між ринковими та неринковими механізмами, з якими суспільство вийде з кризи, і конкретне економічне підґрунтя піднесення [6, с. 48].

Спробуймо оцінити новітні зсуви в структурі зайнятості населення в основних секторах економіки в Україні, що відбулися у 2001-2017 роках, і збагнути смисли трансформацій економічної системи. Порівняння агрегованих показників, згрупованих за ознакою належності видів діяльності зайнятого населення до основних секторів економіки країни (табл. 1), веде нас до таких висновків.

Кількість працівників *первинного (аграрного)* сектору зайнятості в Україні в цілому скоротилася із 21,7% у 2001-му до 17,7% у 2017 році. Одночасно мало місце зменшення частки зайнятих у промисловості та будівництві від 28,3% у 2001-му до 19,1% у 2017-му, що вказує на послідовну *деіндустріалізацію* країни у зв'язку з деградацією базових галузей української економіки. Втім, цей процес важко назвати новим, несподіваним чи обвальним. Він потроху розвивався вже у 1980-х, зміцнів у 1990-х, а в останню декаду ХХ століття охопив усю країну. Вже у 1990-х промислові підприємства простоювали, а працівники, котрі, як і раніше, перебували у штаті, але не отримували заробітної плати, мусили шукати заробіток в інших сферах. Натомість помітно зросла зайнятість у *третинному (сервісному)* секторі: із 50,0% у 2001 році до 63,2% у 2017-му. І якщо наприкінці 2001 року в Україні був досягнутий баланс у розподілі зайнятих за видами діяльності між первинним та вторинним секторами, з одного боку, і третинним та четвертинним секторами – з іншого (50,0% на 50,0%), то в 2017-му році це співвідношення змінилося на користь двох останніх, сягнувши пропорції 36,8% до 63,2%. Іншими словами, *вочевидився суцільний перехід до терціаризації занять за рахунок деіндустріалізації країни, а також до структури зайнятості постіндустріального типу*.

Розподіл найманих працівників за видами економічної діяльності в Україні в цілому за той самий період – ще більш красномовне свідчення швидкого розвитку процесів витіснення вторинного сектору третинним – сервісним (табл. 2). У 2017 році частка найманих працівників у галузях третинного і четвертинного секторів становила 69,1% (більше двох третин) всіх зайнятих в Україні.

¹ Терміном «терціаризація» позначається переважання в структурі національної економіки третинного (сервісного) сектору.

Таблиця 1

Зсуви у трисекторній структурі занять населення за видами економічної діяльності в Україні, (2001-2017 рр.), (%)²

Роки	Розподіл зайнятого населення за видами економічної діяльності в основних секторах економіки			
	Усе зайняте населення	У тому числі		
		У первинному секторі (аграрному)	У вторинному секторі (індустріальному)	У третинному секторі (сервісному)
2001	100,0	21,7	28,3	50,0
2003	100,0	20,4	24,6	55,0
2004	100,0	19,7	24,6	55,7
2005	100,0	19,4	24,2	56,4
2006	100,0	17,6	24,2	58,2
2009	100,0	15,6	22,4	62,0
2010	100,0	15,4	21,7	62,9
2011	100,0	16,8	21,0	62,2
2012	100,0	17,2	20,7	62,1
2013	100,0	17,5	20,4	62,1
2014	100,0	17,1	20,2	62,7
2015	100,0	17,4	19,6	63,0
2016	100,0	17,6	19,3	63,1
2017	100,0	17,7	19,1	63,2

Таблиця 2

Зсуви у трисекторній структурі зайнятості найманих працівників за видами економічної діяльності в Україні, (2001-2017 рр.), (%)³

Роки	Розподіл найманих працівників за видами економічної діяльності в основних секторах економіки			
	Усе зайняте населення	У тому числі		
		У первинному секторі (аграрному)	У вторинному секторі (індустріальному)	У третинному секторі (сервісному)
2000	100,0	17,2	32,8	50,0
2001	100,0	21,7	28,3	50,0
2003	100,0	12,4	32,1	55,5
2004	100,0	11,7	32,6	55,7
2005	100,0	10,3	32,5	57,2
2006	100,0	9,3	32,1	58,6
2009	100,0	7,0	29,0	64,0
2010	100,0	6,4	28,1	65,5
2011	100,0	6,0	28,0	66,0
2012	100,0	6,1	27,6	66,3
2013	100,0	5,6	27,4	67,0
2014	100,0	5,8	26,6	67,6
2015	100,0	6,0	25,5	68,5
2016	100,0	6,0	25,1	68,9
2017	100,0	6,1	24,8	69,1

² Розподіл зайнятого населення за видами економічної діяльності здійснено на основі Класифікації видів економічної діяльності (КВЕД), затвердженої наказом Держспоживстандарту України від 26.12.2005 р. № 375. Крім найманих працівників, до зайнятого населення належать роботодавці, які працюють не за наймом у секторі самостійної зайнятості, самозайняті та члени сім'ї, які працюють без оплати. Показники зайнятості населення на 2001 рік обчислено автором за даними перепису населення України станом на 5.12.2001 р.; на наступні роки – за даними поточного обліку зайнятості населення за видами економічної діяльності, здійснюваного Державною службою статистики України. Методологія обчислення показника зайнятості населення за видами економічної діяльності передбачає визначення зайнятості населення за місцем його фактичного проживання. Розподіл кількості зайнятого населення за видами економічної діяльності здійснюється за гармонізованою оцінкою, шляхом інтеграції даних різних джерел. Ураховано кількість тимчасових працівників, залучених до підготовки та проведення виборів у 2014 році Президента України та до Верховної Ради України у 2015 році – депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів. [7, с. 172; 8, с. 79].

³ Розподіл найманих працівників підприємств, установ та організацій за видами економічної діяльності до 2011 року включно здійснено на основі Класифікації видів економічної діяльності (КВЕД) ДК 009: 2005, а починаючи з 2012 року – за КВЕД ДК 009:2010. Кількість найманих працівників підприємств, установ, організацій охоплює зайнятих, які за місцем роботи уклали трудовий договір (контракт, договір цивільно-правового характеру) на постійній або тимчасовій основі. До цієї категорії віднесені працівники суб'єктів підприємницької діяльності, бюджетних і фінансових установ та громадських організацій, а також кадрові військовослужбовці (крім строкової служби), особи рядового та керівного складу правоохоронних органів. Найманих працівників ураховують за місцем прикладання їхньої праці, тобто за місцем знаходження підприємства або його структурного підрозділу, що класифікуються за відповідними видами економічної діяльності [9, с. 46-53; 10, с. 13].

Перехід до постіндустріальної епохи змінює пропорції між основними секторами економіки. Перерозподіл працівників із вторинного сектору до третинного (сервісного) в класичному варіанті відбувається внаслідок зростання продуктивності праці в промисловому виробництві та звільнення працівників з його галузей, а також у результаті підвищення їхнього добробуту і попиту на товари та послуги. У вітчизняному варіанті збільшення чисельності зайнятих у третинному секторі відбувається вимушено: не тому, що збільшився попит на послуги, а тому, що необхідно виживати. Люди радіють будь-якій роботі, аби вона приносила бодай якийсь заробіток. Зростання зайнятості в сервісному секторі в Україні – це передусім результат розпаду промислового виробництва і суцільного збідніння населення.

Трансформація трисекторної структури занять населення за видами економічної діяльності відбувається в Україні нерівномірно і за різними сценаріями. Різні регіони країни живуть немов у різних епохах, хоча час один – початок ХХІ століття. Найвищого рівня постіндустріального розвитку досягнуто у столиці, де структура зайнятості населення вирізняється високим рівнем концентрації видів діяльності в галузях третинного і четвертинного секторів міської економіки. Однак й у столиці розвиток сервісної економіки не може бути стабільним, коли країна ледь животіє в умовах затяжної кризи та передвибірчої лихоманки.

Вимушена незайнятість, перспективи працевлаштування

В Україні, що виживає за умов неоголошеної гібридної війни, перманентного скорочення реального валового внутрішнього продукту, знецінювання національної валюти, зростання валютних боргів, неплатоспроможності позичальників, збанкрутілих банків, фінансової залежності від МВФ, масового безробіття, непосильних грабінницьких комунальних платежів і суцільної корупції, населенню надзвичайно важко адаптуватися до реалій сучасного життя. Експертне середовище відмічає відсутність системного підходу до реалізації реформ, високий рівень безробіття та тіньової економіки. Одним з головних завдань для економіки України є збереження високкваліфікованого кадрового потенціалу, проте розроблена Міжнародною організацією праці (МОП) «Програма гідної праці для України на 2016-2019 рр.» не виконується.

Головною причиною вимушеної незайнятості є неспроможність ринку праці задовольнити попит населення на працевлаштування. Розподіл думок щодо отримання роботи за місцем проживання однозначно свідчить про обмежені шанси досягти успіху. Сільські мешканці, городяни з невеликих міст та містечок, безперечно, є лузерами в цій лотереї і утворюють разом численну страту скривджених громадян. Проблема пошуку роботи перш за все притаманна бідним людям. Вони готові отримати будь-яку роботу, але майже половина з них (45,1%) твердить, що її важко знайти. В даному випадку найбільш потерпає селянство (61,1%). Щодругий сільський житель (49,7%) не мав у 2018 році жодної оплачуваної роботи. Багато хто з них був на утриманні родичів або одержував соціальну допомогу, пенсію чи стипендію (табл. 3). Мешканці невеликих та малих міст так само дотримуються думки, що знайти навіть будь-яку роботу – це дуже складне завдання для них (47,4%). Тільки столичні жителі вважають пошук будь-якої роботи проблемною скрутою відносно рідко (17,3%) на відміну від мешканців інших великих міст, які оцінюють сполучені з ординарним працевлаштуванням труднощі як чималі в 1,7 рази частіше (29,6%) у порівнянні з киянами.

Таблиця 3

Вимушена незайнятість та оцінки перспектив працевлаштування за місцем постійного проживання українців, поселенський вимір, серпень 2018 (%)*

Статус зайнятості та перспективи працевлаштування в оцінках українців	Всі жителі України	Розподіл мешканців за місцем постійного проживання			
		У тому числі за типом поселення			
		Київ	Місто з населенням понад 250 тис. осіб	Невелике місто	Сільська місцевість
<i>Чи маєте Ви зараз будь-яку оплачувану роботу?</i>					
Так	59,9	74,8	63,3	63,0	50,3
Ні	40,1	25,2	36,7	37,0	49,7
<i>Важко знайти роботу за місцем проживання</i>					
За мою кваліфікацією та з достатнім заробітком	73,8	66,9	66,7	76,3	78,0
За мою кваліфікацією без достатнього заробітку	55,6	33,8	41,5	57,4	69,4
З достатнім заробітком, але не за кваліфікацією	65,4	53,2	54,0	68,7	73,3
Будь-яку роботу	45,1	17,3	29,6	47,4	61,1

*Розраховано автором за даними Моніторингового дослідження соціальних змін українського суспільства, здійсненого Інститутом соціології Національної Академії Наук України у 2018 році.

Розподіл оцінок українців щодо вимушеної незайнятості та сумнівної перспективи працевлаштування в регіонах їхнього проживання вказує на території, що постраждали від неоголошеної

війни, розв'язаної Російською Федерацією на Донбасі, та анексії Криму. Вимушена незайнятість у різних формах поширена головним чином у Східному та Південному регіонах і особливо на неокупованій території Донбасу, де знайти будь-яку роботу, за свідомством 71,1% місцевих жителів, майже неможливо.

Вимушена незайнятість характеризується високим рівнем поширення в Україні та має додатковий потенціал евентуального розвитку. Якщо потреба отримати роботу за місцем постійного проживання не може бути реалізованою, українці шукатимуть працевлаштування в іншому регіоні країни або за її межами. Таким чином утворюються передумови для розвитку пересувних ринків праці. Нестача або дисбаланс робочих місць виникають внаслідок неререформованої національної економіки, великого безробіття, некомпетентності урядового менеджменту.

Пересувні ринки праці

Коли усі можливості працевлаштування за місцем проживання вичерпані, українці шукають роботу в іншій країні, регіоні, місті, сільській місцевості. Пов'язані трудовими міграційними потоками населені пункти різних країн утворюють внутрішні та міжнародні територіальні міграційні системи (ТМС) [11, с. 13-22]. Внутрішні пересувні ринки праці функціонують в Україні впродовж кількох десятиліть попри адміністративний тиск і численні заборони, створені міграційною доктриною радянської доби. Структура внутрішніх міграційних потоків у її сучасному дизайні наведена у таблиці 4. Основною ознакою внутрішнього пересувного ринку праці є територіальна роз'єднаність постійних місць проживання та місць зайнятості всередині країни і щоденні або тижневі трудові поїздки працівників в інший населений пункт і повернення додому. Дані табл. 4 свідчать, що майже половина українських робітників (46,8%) залучена в трудову діяльність за місцем постійного проживання. При цьому спостерігається досить вагомий показник участі в консолідації трудових зв'язків поміж містом і сільською місцевістю, притаманний працівникам-селянам (20,7%). Переважна більшість з них зайнята в містах різного рангу (76,5%).

Таблиця 4

Розподіл працівників за місцем роботи стосовно місяця постійного проживання, серпень 2018 (%)*

Розподіл працівників за місцем роботи	Усі жителі України	Розподіл працівників за типом населеного пункту – місяця постійного проживання			
		У тому числі за типом поселення			
		Київ	Місто з населенням понад 250 тис. осіб	Невелике місто	Сільська місцевість
<i>Чи знаходиться місце Вашої роботи в населеному пункті, де Ви постійно проживаєте?</i>					
Працюю за місцем проживання	46,8	69,1	58,1	50,9	28,3
Працюю в іншому населеному пункті України	12,0	5,0	4,1	11,1	20,7
Працюю за межами України	1,1	0,7	1,1	0,9	1,3
Ніде не працюю	40,1	25,2	36,7	37,1	49,7
<i>В якому населеному пункті в Україні знаходиться місце Вашої теперішньої роботи?</i>					
В іншому місті	77,3	71,4	72,2	80,6	76,5
В іншому сільському населеному пункті	22,7	28,6	27,8	19,4	23,5
Усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

*Розраховано автором за даними Моніторингового дослідження соціальних змін українського суспільства, здійсненого Інститутом соціології Національної Академії Наук України у 2018 році.

Мешканці малих міст у тісному союзі з трудящим селянством надають значну підтримку іншим міським ринкам праці (80,6%). Дані табл. 4 підтверджують існування феномену пересувних ринків праці всередині України, об'єднаних у загальну систему, що сприяє/підтримує зайнятість українців як в місті, так й на селі. Двосторонній обмін робочою силою поміж містом та сільською місцевістю триває й досі в усіх регіонах країни. Таким чином, необхідно усвідомлювати, що незайнятість є не тільки кількісною, але й структурною проблемою.

Міграційні настанови та плани українців

Аналіз динаміки міграційних настанов і планів жителів України упродовж 1994-2018 рр., здійснений за результатами моніторингу Інституту соціології НАНУ, підводить нас до висновку про їхній украй неусталений характер і обмежений вплив на прийняття рішення про реально неминучий від'їзд до іншої країни. Масове переселення українців до іншої місцевості в Україні або до інших республік колишнього Радянського Союзу також не збирає достатньо голосів для сприйняття цієї альтернативи як такої, що має шанс здійснитися.

Дослідження міграційних планів українців у поселенському вимірі у 2018 році свідчить, що не мали жодного бажання поїхати з населеного пункту, де вони постійно мешкають, найчастіше сільські

жителі (51,7%). До їхніх намірів залишитися вдома приєдналися 44,7% мешканців великих міст і майже стільки ж (43,1%) жителів малих міст та селищ міського типу (табл. 5).

Відбулася зміна евентуальних напрямків і країн в'їзду потенційних мігрантів. Якщо в 2012 році Росія була привабливою країною для 7,1% українців, то у 2018 році їхня частка зменшилася майже вдвічі (3,1%). Найчастіше мали бажання переселитися в цю країну в 2018 році 5,5% жителів великих міст і 2,3% мешканців невеликих міських поселень. За межі колишнього Радянського Союзу хотіли б виїхати 30,9% киян, а у невизначеному напрямку мали намір поїхати 22,4% громадян з великих міст та 27,7% – з малих. Переселитися до іншої місцевості в Україні мали бажання 8,0% мешканців великих міст та 14,1% жителів невеликих міських поселень. Єдине, від чого не відмовились співвітчизники, так це робота за кордоном (табл. 5).

Таблиця 5

Міграційні настанови і плани українців (серпень, 2018 р. %)*

Міграційні наміри українців, напрямки та країни виїзду	Усі жителі України	Розподіл працівників за типом населеного пункту – місця постійного проживання			
		Київ	Місто з населенням понад 250 тисяч осіб	Невелике місто	Сільська місцевість
<i>Якби Ви надумали виїхати з Вашого населеного пункту, то куди?</i>					
До іншої місцевості в Україні	10,8	5,0	8,0	14,1	10,8
До Росії	3,1	1,4	5,5	2,3	2,4
До інших республік колишнього СРСР	1,9	2,9	2,7	1,7	1,2
За кордон колишнього СРСР	13,6	30,9	16,7	11,1	9,7
Ще не знаю, куди	24,8	21,6	22,4	27,7	24,2
Ніколи і нікуди я не виїжджав би	45,8	38,2	44,7	43,1	51,7
<i>Чи збираєтесь Ви у найближчий час поїхати за кордон на тимчасові заробітки?</i>					
Так	14,6	9,5	14,6	12,7	17,8
Ні	85,4	90,5	85,4	87,3	82,2
Усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

*Розраховано автором за даними Моніторингового дослідження соціальних змін українського суспільства, здійсненого Інститутом соціології Національної Академії Наук України у 2018 році.

Частка українців, що збираються найближчим роком поїхати за межі країни на тимчасові заробітки, збільшилася з 5,3% у 2012 р. до 14,6% у 2018 р. Серед потенційних трудових мігрантів домінують селяни (17,8%) і мешканці малих міст (12,7%). До них долучаються громадяни з великих міст (14,6%) і столиці України (9,5%). Разом вони утворюють страту індивідів, що, по суті, виконує функцію міграційного резерву швидкого реагування.

Підводячи підсумки, зазначимо, що аналіз результатів здійснених нами досліджень дозволив дійти висновків, що досягнення повної зайнятості наявних трудових ресурсів в Україні значною мірою залежить від політики інвестування в розвиток національної економіки та додержання відповідності між структурою робочих місць та кваліфікаційною структурою робочої сили. Незбалансованість структури робочих місць і наявних трудових ресурсів та диспропорції в системі професійної підготовки робочих кадрів набули сьогодні широкого розповсюдження в Україні. Зростають масштаби вимушеної незайнятості українців, поширюється сфера пересувних/мобільних ринків праці. В умовах воєнного часу це особливо небезпечно. Окреслена ситуація вимагає негайного реагування з боку відповідних владних структур як на загальнодержавному, так і на місцевому рівнях.

Література:

1. Таборисская И. М. Маятниковая миграция населения. М.: Статистика, 1979. 176 с.
2. Прибиткова І. Просторова самоорганізація населення: теоретико-методологічні передумови дослідження. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2009. № 4. С. 84-98.
3. Pribytkova I. Application of Cartographic Modelling as a research method when monitoring the spatial behavior of population. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 2015. № 3. С. 153-165.
4. Прибиткова І. Якість життя як оцінна категорія. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 2016. № 3. С. 78-93.
5. Прибиткова І. Структура міграційних потоків і пересувні ринки праці в Україні. *Українське суспільство 1992-2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг*. К.: Ін-т соціології НАН України, 2013. С. 190-197.
6. Трейвиш А. И. Производство и расселение до и после перехода к рынку. *Проблемы расселения: история и современность*. М.: ИГ РАН и др., 1997. С. 43-53.
7. Економічна активність населення України, 2016. Статистичний збірник. Київ, 2017. 205 с.
8. Економічна активність населення України, 2017. Статистичний збірник. Київ, 2018. 205 с.
9. Статистичний щорічник України за 2016 рік. Київ, 2017. 611 с.
10. Праця України у 2017 р. Статистичний збірник. Київ: ТОВ Август Трейд, 2018. 281 с.

11. Прибиткова І. Передумови формування територіальних систем в Україні. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Територіальні міграційні системи: теорія і практика*: зб. наук. пр. / НАН України. Ін-т регіональних досліджень. Львів, 2013. Вип.3(101). С. 13-22.

Переход Украины к экономике постиндустриального типа как предпосылка развития передвижных рынков труда

В статье исследуется переход Украины к экономике постиндустриального типа, изменяющей пропорции между основными сферами занятости населения. Анализируется терциаризация (то есть преобладание в структуре экономики третичного (сервисного) сектора) видов и организационных форм экономической деятельности в основных секторах экономики Украины в 2001-2018 гг. Формулируется вывод о неизбежности полного перехода страны к терциаризации занятий за счет деиндустриализации Украины, а также к структуре занятости постиндустриального типа. Приводятся результаты анализа распределения наемных работников по видам экономической деятельности в Украине в 2000-2018 гг., которые красноречиво свидетельствуют о последовательном развитии процессов вытеснения вторичного (индустриального) сектора третичным (сервисным) сектором национальной экономики. Формулируются аргументы в пользу мнения экспертного сообщества о невозможности рынка труда удовлетворить спрос населения на трудоустройство, особенно по месту постоянного проживания. Акцентируется внимание на феномене вынужденной незанятости, приобретающего все большее распространение среди украинского населения. Подчеркивается, что в сложившихся условиях можно говорить о создании предпосылок для развития передвижных (мобильных) рынков труда как внутри Украины, так и за ее пределами. Отмечается, что основным признаком внутреннего передвижного рынка труда является территориальная разьединенность постоянных мест проживания и мест занятости внутри страны и ежедневные или еженедельные трудовые поездки работников в другой населенный пункт и возвращение домой. Анализируются эмиграционные установки и планы украинцев. Подчеркивается, что реконфигурация миграционных потоков на постсоветском пространстве обусловлена формированием новых территориальных миграционных систем. Акцентируется внимание на том, что среди потенциальных трудовых мигрантов преобладают жители сел и малых городов, которые прежде всего образуют так называемый миграционный резерв быстрого реагирования. Отмечается, что сложившаяся ситуация особенно опасна в условиях военного конфликта на востоке Украины; что ее преодоление в значительной мере зависит от продуманной политики инвестирования в национальную экономику и приведения в соответствие структуры рабочих мест со структурой квалифицированной рабочей силы.

Ключевые слова: терциаризация занятий, сервисная экономика, занятость постиндустриального типа, вынужденная незанятость, передвижные (мобильные) рынки труда, миграционные установки и планы.

References:

- Taborisskaya I. M. (1979). Pendulum migration of population. Moscow: Statistika [in Russian]
- Pribytkova I. (2009) Space self-organization of population: theoretical and methodological premises of its investigation. *Sociology: Theory, Methods and Marketing*, № 4, pp. 84-98 [in Ukrainian]
- Pribytkova I. (2015) Application of Cartographic Modelling as a research method when monitoring the spatial behavior of population. *Sociology: Theory, Methods and Marketing*. № 3, pp. 153-165.
- Pribytkova I. (2016) Quality of life as evaluation category. *Sociology: Theory, Methods and Marketing*, № 3, pp. 78-93 [in Ukrainian]
- Pribytkova I. (2013) Structure of migration flows and mobile labor markets in Ukraine. *Ukrainian Society 1992-2013. Sociological monitoring*. Kyiv: Institute of Sociology National Academy of Sciences of Ukraine, pp. 190-197 [in Ukrainian]
- Trejvish A. (1997). Production and settlement system before and after the transition to market. *The problems of settlement: the past and the present*, Moscow, pp. 43-53 [in Russian]
- Economic activity of the population of Ukraine 2017. Statistical collection. Kyiv [in Ukraine]
- Economic activity of the population of Ukraine 2016. Statistical collection. Kyiv [in Ukrainian]
- Economic activity of the population of Ukraine 2017. Statistical collection. Kyiv [in Ukraine]. Statistical Yearbook of Ukraine for 2016. Kyiv [in Ukrainian]
- Labour of Ukraine in 2017, Statistical collection. Kyiv [in Ukrainian]
- Pribytkova, I. M. (2013) The Premises of Forming of the Territorial Migration Systems in Ukraine. *Socio-economic problems of the modern period of Ukraine. Territorial migration systems: theory and practice [collection of scientific works]*. National Academy of Sciences of Ukraine. Institute of Regional Studies. Vol. 3(101), pp. 13-22 [in Ukrainian]